

LÂMÎ'NİN FERHAD Ü ŞİRİN'İ

AGÂH SIRRI LEVEND

Edebiyat tarihi çalışmalarında en önemli aşama, metinler üzerindeki inceleme evresidir. Tarihini yazacağımız devrin ürünleri topluca elimizde bulunmalıdır ki, bunları, önce daha eski devirlerde kaleme alınmış asıllarıyla, sonra da çağdaşlarının eserleriyle karşılaştırarak, edebî ve fikrî gelişmeleri izlemek, edebî durumu tesbî etmek mümkün olabilsin.

Bu zorunluk, mesnevî tarzının gelişimini izlerken büsbütün kendini gösterir. Bugün Türk edebiyatında Hamse olarak elimizde bulunan nüshalar, Nevaî'nin, Hamdullah Hamdi'nin, Taşlıca Yahya'nın, Nevizade Atâî'nin, bir de Nergisi'nin hamseleridir. Bunlara, son zamanlarda, Hamse başlığı altında elimize geçen, fakat dört mesnevî ile bir divandan toplandığı için Hamse sayılamayacak olan Feyzi'ninkini katamayız.

Halbuki kaynaklar, Bihişti Sinan, Ahmet Rıdvan, Hayatî, Revanî, Muidî, Kara Fazlı, Fuzulî, Arif Çelebi, Celilî, Halife, Fikrî Derviş Çelebi ile Hulvî Mahmut'u da Hamse sahibi olarak gösterirler. Bunların hamseleri nerelerdedir? Bunlar elimizde olmadıkça mesnevî tarzının gelişimi üzerinde yapılacak bir inceleme yeterli olabilir mi?

Öte yandan, örneğin, Türk edebiyatında *Husrev ü Şirin* mesnevîsinden bahsedilirken Şeyhî'nin, *İskender-name*'den söz edilirken Ahmedî'nin eserleri hatıra gelir. Halbuki Lamî'nin, Celilî'nin, Ahmet Rıdvan'ın, Hayatî'nin ve daha başkalarının bu konudaki mesnevîleri elimizdedir. Ama bunları acaba kaç kişi incelemiştir.³

Hiç tanımadığımız mesnevîlere de arasına rastlamaktayız. Tutmacı'-

¹ Bu sonuncusu için bk. Agâh Sırrı Levend, *Feyzi'nin Bilinmeyen Hamsesi, Türk dili araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Ankara 1955, ayrı basım.

² *Türk edebiyatında Hamse* başlıklı incelememizde bunlar kaynaklarıyla açıklanmıştır. Yıllığın daha sonraki sayılarında yayımlanacaktır.

³ Bunlardan Ahmet Rıdvan ile Hayatî'nin eserleri için bk. Agâh Sırrı Levend, *Ahmet Rıdvan'ın İskender-name'si, Türk Dili* dergisi, Ankara 1951, c. 1, sayı 3; bk. Agâh Sırrı Levend, *Hayatî'nin İskender-name'si, Türk Dili* dergisi, 1952, c. 1, sayı 4.

nın *Gül ü Husrev* mesnevîsi bunlardan biridir. Bu mesnevîden de acaba kaç kişinin haberi vardır? ⁴

Bundan başka, edebiyat tarihimizde yer almış kişilerden çoğunun eserleri kitaplığımızda tam olarak yoktur. Örneğin, eserlerinin sanat değeri çok üstün olmamakla birlikte, iki hamse tutacak kadar mesnevîleri ve başka eserleriyle edebiyat tarihimizde yeri olan Lamiî'nin eserlerinden birkaçı meydana yoktur. Birkaçı ise tek, ya da birkaç nüsha olarak kitaplığımızdadır.

Bilinmeyen, ya da bilindiği halde bugüne kadar ele alınmayan bu gibi eserlerden inceleyebildiklerimizi, edebiyat âlemine tanıtmakta fayda bulduk. Bu metinlerden, üniversitelerimizin edebiyat fakülteleri öğrencileri de yararlanabilirler.

Ele alacağımız ilk eser, Bursalı Lamiî Mahmut Çelebi (ö. H. 938—M. 1531) nin *Ferhad ü Şirin* mesnevîsidir. Eserin konusu, birçok şairler tarafından işlenmiş olan “Husrev ü Şirin” hikâyesidir.

İran Şahlarından Hürmüz'ün oğlu Husrev-i Perviz'in aşk serüveni, ilkin masallaştırılmış olarak Firdevsi'nin *Şeh-name*'sinde geçer. Bu konuyu daha sonra Genceli Nizamî ele alır. Esaslı yerlerini değiştirerek *Hamse*'sinde ikinci eser olarak yer bulan *Husrev ü Şirin* mesnevîsini meydana getirir. Bundan sonra bu hikâyeyi ele alanlar, konuyu biraz değiştirerek, esere yeni motifler katarak Nizamî'yi izlemişlerdir.

Hikâyeyi büsbütün başka bir kalıba sokan Ali Şir Nevaî'dir. Nevaî, Husrev yerine, asıl hikâyeye kahramanı olarak Ferhat'ı almış, Husrev'i ikinci plânda bırakılmıştır. Aşk, asıl Ferhat'la Şirin arasında geçer. Eserde hikâyenin ağırlık merkezi değişmiş, öteki kahramanlar başka roller almışlardır. ⁵ İşte Lamiî'nin eserinin aslı, Nevaî'nin bu *Ferhad ü Şirin* mesnevîsidir.

Şairden bahseden kaynaklar: Lâtîfî (s. 290), Aşık Çl., Hasan Çl., Beyanî, Kafzade Tez. leri, Âlî, *Küh*; Kâtib Çl., *Keşf* (c. 1, c. s. 808); Mecdî, *Şakayık T.* (s. 341); Belig, *Gül-deste* (s. 176); Müstakimzade,

⁴ Bk. Agâh Sırrı Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevîsi*, *Bilimsel Bildiriler* (1957 Kurultayında okunan), Ankara, 1960, ayrı basım; Agâh Sırrı Levend, *Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevîleri*, *Türk dili araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1959, ayrı basım; Agâh Sırrı Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevîsi'nde Dil Özellikleri*, *Türk dili araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1960, ayrı basım.

⁵ Nevaî'nin eseri için bk. Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, c. 1, Ankara 1965, Ankara 1965, “Hamse bölümü”. Nevaî'nin bu mesnevîsi III. ciltde daha geniş çapta ele alınmıştır.

Mecelle (s. 376); Naci, *Esamî* (s. 270); Faik Reşat, *Eslâf* (c. 1, s. 64); Süreyya, *Sicil* (c. III, s. 415 ve c. IV, s. 856); Ş. Sami *KLM.* (c. V, s. 3973); Ahmet Rifat, *LTC* (c. VI, s. 131); Bursalı Tahir, *OSM* (c. II, s. 492).

Şairden bahseden başka yazılar: *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, s. 10-15.

Eserin yazıldığı tarih: H. 918—M. 1512; beyit sayısı 5095. Nüsha bendeki yazmalar arasındadır.

* * *

Eser şu beyitle başlıyor :

Bede'nâ b'ismike'llahümme nazmâ
Feyessir naḥve sübli'r-rüşdi 'azmâ⁶

Münacat, tevhit manzumelerinden sonra, kaside şeklinde başka bir tevhit, yine tevhit yolunda yazılmış tasavvufî manzume, bir münacat daha, sonra bir na't ile dört halifeye övgü, ikinci bir na't, mi'raciye, daha sonra "Sebeb-i telif" manzumesi ile, zamanın padişahı I. Selim için ikisi mesnevî biri kaside tarzında üç manzume geliyor. Bunları Şehzade Süleyman için yazılmış bir manzume izliyor. 32 varak tutan bu bölümden sonra asıl hikâye başlıyor.

Şair, "Sebeb-i telif" bölümünde kendisinden bahsettikten, Melâmîleri ve Nakşebendiye tarikatının emiri Seyyit Şemsü'l-Buharî'yi övdükten sonra, yine kendisine dönerek, babasının ölümünden sonra çektiği güçlükleri anlatıyor. O sırada Bursa'ya vali olarak gelen Fenarî Cemalettin Mehmet Şah'tan bahsederek, valinin eline Nevaî'nin *Hamse*'si geçtiğini, eseri beğenerek bunun Anadolu Türkçesine çevrilmesini kendisinden istediğini söylüyor. Lâmiî aczini ileri sürerek nazlanıyorsa da, vali ısrar ederek şu cevabı veriyor :

Nitekim *Hüsn ü Dil* inşâsın itdün
Cihân içre hüner ifşâsın itdün
Yazup bâb-ı nübüvvetde *Şevâhid*
Getürdün da'vî-i fazluña şâhid
Çū tutduñ fikret-i ma'nide meydân
Bir ay içinde yazduñ *Güy u Çevgân*

بد أنا بسمك اللهم نظماً فيسر نحو سبل الرشده عزماً⁶

Beytin Türkçesi: Senin adıyla nazma başladık; gerçeğe ulaşmak yolundaki azmimi kolaylaştır.

Çū bülbül veş terennüm tarhuñ itdün
Bahâr-âyîn *Gülistân Şerhi*'n itdün

Bu ısrara dayanamayan Lamiî, teklifi kabul ederek *Ferhad ü Şirin*'i ele alıyor.

Lamiî, bahsin sonunda açıklayacağımız gibi, Nevaî'nin eserini olayların sırası bakımından olduğu gibi izlemiş, ancak üslûbunu değiştirerek hikâyeyi yeni baştan kaleme almıştır. Bunu şu beyitlerle açıklıyor:

Ꞑalem berk-i gül ü nesrîne çekdüm
Raꞑam Ferhâd ile Şîrîn'e çekdüm
Egerçi kışşai itmekde temdîd
Serâ-ser eyledüm üstâda taꞑlîd
Murâdından ki itdüm hüsn-i ta'bir
Gehî gösterdüm üslûbında taꞑyîr

“Sebeb-i telif” manzumesinden, Lamiî'nin bu mesnevîden önce ancak dört eser yazmış olduğunu, henüz ele geçmeyen *Guy u Çevgân* adlı eserin de bunlar arasında bulunduğunu öğrenmiş oluyoruz. Şair hikâyeye şu beyitlerle giriyor :

Hıta mülki ki hâki müşk-i Çindür
Sevâd-ı dide-i çarḡ-ı berindür
Varidi bir mu'azzam hânı anuñ
Dü 'âlem bende-i fermânı anuñ
Çerisi yir yüzinde ꞑum ḡesâbı
Nice ꞑum çarḡda encüm ḡesâbı
Güneş bâbında hâk ile berâber
Sipihre künkürî eyvâmı efser
Kefinüñ baḡrı 'Ummân'dan ziyâde
Güher-pâş olmada kândan ziyâde

Han'ın :

Cihânda yogıdi gönlinde bir bend
Meḡer kim 'uḡde-i ümmîd-i ferzend

.....

Ne ışşı dehrüñ olmak tâc-dârı
Ki bir dür yok soñmda yâd-gârı

sonunda :

Çū Hākān'ũn oğulđı müdde'ası
 İcābetle karīn oldı du'ası
 Şeb-istānında toğdı bir meh-i nev
 Nice meh āftāb-ı berķ-pertev
 Tışında 'ıřķ esrārı yazılmış
 İçinde derd ta'vıdi kazılmış ⁷
 Delinmiř bađrı hakkāk-i kazādan
 Bükülmiř riřtesi tāb-ı-vefādan
 Maħabbet nūrı alında hüveydā
 Cemālinde vefā tuđrāsı peydā
 Muħařřal çūn řerefden tođdı ol meh
 İřiden didi zāde'llahü 'ömreh ⁸

Hakan :

Olup bu ferr-i devlet birle dil-řād
 Revān şeh-zāde adın urdı Ferhād
 Çeküp dilden maħabbet resmini ol
 Kōdı beř ģarf üzre ismini ol
 Fırāķ u reřķ ü hecr ü ah ile derd
 Birer ģarf ibtidādan eyledi ferd
 Bu resme cümlesin idüp mürekkeb
 Çıkardı nām-ı Ferhād'ı müretteb

Ferhat yetişkin bir delikanlı olunca, Hakan oğlunun eğlenmesi için dört saray yapılmasını emreder. Saraylar bitince, ustalara ve nakkaşlara sonsuz bağışlarda bulunur. şair bunları anlattıktan sonra zamandan şöyle yakınıyor :

řu deñlü sīm ü zer eyler tařadđuk
 Ki dirler tövbe yoħsulluđa ayruķ
 Döküp dilden nice yüz dürr ü gevher
 Her üstāda ider yüz biñ 'özürler

⁷ Ta'vid = alıştırma, görenek haline getirme.

⁸ Zāde'llahü ömreh = Allah onun ömrünü artırsın.

İdüp yanına Mülk Ārāy'ı da'vet
 Virür biḥadd ü pāyān genc ü ni'met
 Bu idi ol zamānda resm ü 'ādet
 Hüner-mendi bulup ehl-i sa'ādet
 Kılup her vecḥile in'ām ü iḥsān
 Yanınca minnet eylerdi firāvān
 Tamām oldu meġer bu resm ü āyīn
 Hüner ehline çoḡdur ŧimdi taḥsīn
 Eli her cāhilūñ pürsīm ü zerdür
 Naḫīb ehl-i dile ḫūn-ı ciġerdür.
 Nice cān kılmasın ney gibi feryād
 Kerem ehlinde ancaḡ ḫaldı bir ad
 Yürü var Lāmı'ı kesbit fezāyil
 Erāzil gibi olma māla māyil

Ferhat, babasının hazinesinde gördüğü aynanın sırrını öğrenmek merakına düşer. Bu sır ancak Yunan diyarında çözülebilecektir. Hakan, oğlunun isteğini yerine getirmek üzere vezirini de yanına alarak ordu-suyla yola çıkıp Yunan diyarına varır. Ferhat, bir mağarada oturmakta olan Hakim Süheyla'yı bulur. Onun Camasp'dan naklettiği sözleri dinleyip, maksadına ermek için güdülecek yolu ve yapılacak işleri öğrendikten sonra yola çıkar; ilk duraktaki ejderhamın bulunduğu mağaraya varır :

İrişdi il nesīmi ejdehāya
 ŧan urdılar ecel tīġın belāya
 Mehābet birle çıkdı ġār içinden
 Belā veḫ günbed-i devvār içinden
 Dem-i pürdüdü oldu āteḫ-efḫān
 ŧanasın ebr içinde berḫ-ı raḫḫān
 Teni kūh-sāra beñzer aġzı ġāra
 Ḳafāsı ḫulle diḫler seng-pāre
 Zebānı nār-ı dūzaḫdan zebāne
 Belā ehline āteḫ tāziyāne
 İki gözler cehennem ocaġıdur
 Geñizler ḫir u ḫaḫrān ırmaġıdur

Ejderha ağzından ateş saçarak Ferhat'ın üstüne saldırır. Fakat yağ sürüldüğü için onun ateşinden korkusu yoktur. Hemen demirden bir oku yayına geçirip ejderhanın ağzına atar :

İrişüp od gibi o tîr-i pertâb⁹
 Buğazından revân geçdi çū tîz-âb¹⁰
 Söküp bağrım derûnım eyledi çāk
 Geçüp her bir hâmindan cüst ü çālāk
 Komadı ejderûñ cânında tākāt
 Yılandur zaħmı muħkem yidi kat kat
 Görüp Şeh-zādè ejderdēñ bu hâli
 Sürüp üstine atın lâ'übālī
 Çeküp bir tîğ-ı âteş-reng çūñ berķ
 İrişdi çaldı ejderhâi berfarķ
 Şanasın berķ indi kūh-sāra
 İrüp farķını itdi pāre pāre¹¹

Ejderhayı öldüren Ferhat mağaraya girip oradaki hazinelerle birlikte, üstünde "İsm-i A'zam" yazılı kalkanı ve üzerinde Süleyman'ın mührü bulunan kılıcı ele geçirir.

Ferhat ikinci duraktaki Ehremenle karşılaşır:

Göründi çūñ dīve o kevkeb-i sa'd
 Urup bir kaħkaħa ol nev'a kim ra'd
 Alup gürzin mişāl-i kūh-ı Elvend
 Yirinden tūrdı ebr-i kaħr mānend
 Zemīni na'rasından lerze tūtdı
 Melekler gökde tesbīhin unıtdı
 Gözin yumup açınca Şāh-ı pürdil
 Özine gördi dīv olmuş muķābil
 Ne görse bir kerihū'ş-şekl peyker
 Yüzini şaħra-i cin görse ürker¹²

⁹ Pertâb = uzağa erişen ok.

¹⁰ Tîz-âb = kezzap denilen yakıcı su.

¹¹ Farķ = baş.

Karalığda yüzi şâm-ı melâmet
 Uzunlığda boyı rûz-ı kıyâmet
 Başı arslana beñzer boynı fîle
 Tolaşmış kılları dönmiş fetîle
 Yılanlar kim tolaşmış gerdeninde
 Şanasın tîğ u hancerdür yanında

Dev bağırip çıkıştıktan sonra gürzle Ferhat'a saldırır :

Olup Şeh-zâde kalkanına mâyil
 İnerken gürzini çaldı hamâyil
 Düşüp başma dîvüñ o ağır taş
 Yakın kaldı kim ide hurd-ı haşhâş
 Bu işden dîv olup mecrûh u dil-teng
 Dönüp kaşırına itdi yine âheng
 Alup bir gürz andan dahi sengîn
 İrişdi gürleyü hışmile pürkîn
 Gazabdan virmeyüp meyl ü emânı
 Hemân Şeh-zâde üzre şaldı anı
 Tutup Ferhâd berķ-ı âteşîn-tîğ
 Şalup şakķeyledi olgürzi çün miğ¹³
 Hemân dîv tutdı yüz bir kûh-sâra
 İrüp cem'itdi yüz biñ seng-pâre
 Dönüp Şeh-zâdeye çün itdi âheng
 Bulut gibi hevâdan yağdırup seng
 Görüp Ferhâd anı kalkanına girdi
 Ne kalkan kal'a veş eyvâna girdi
 Tokundu çünki çeşm-i dîve kalkan
 Teninden gitdi tākāt tutdı lertzân
 İdüp te'sîr-i İsm-i A'zam ol dem
 Hevâdan düşdi yire zâr ü pürgam
 Görüp bu hâli Ferhâd-ı sebük-hîz
 Yerinden berķ gibi sıçradı tîz

¹² Şahra = çok büyük taş, kaya (anlam tutmuyor).

¹³ Miğ = kara bulut, koyu duman, sis.

Göz açturmayup ol dîv-i racîme
Çalup tîgile itdi iki nîme

Devi öldürdükten sonra saraya giren Ferhat, oradaki hazinelerle birlikte, kaşında "İsmi- A'zam" mührü bulunan Süleyman'ın yüzüğünü ele geçirir. Bu mühürdeki ismi okuyan İskender-i Rum'un tılsımını açabilecektir.

Ferhat, devi de böylece öldürdükten sonra yolda Hızır'a rastlar. Bundan sonra karşılaşacağı tehlikeleri, onlardan korunma çarelerini öğrendikten sonra yoluna devam eder. Son duraktaki tehlikeyi de altı-tıp oradaki kal'aya girer. Bu kal'anın içinde cennet gibi güzel bir saray vardır. Ferhat :

Girüp gördi ki bir hoş tâb-hâne
Şafâ virür der ü dîvârı câna
Aşılmış orta yirde bir 'aceb top
Felek mir'âtı gibi şâf ü mergüb
Cemâli tal'at-ı cânâna beñzer
Münevver kalbe rüşen câna beñzer
Urur gün gibi o âyîne pertev
Felek veş rüşen olmuş andan ol ev
Meğer ol gözgüyimiş Câm-ı Cemşid
Ki virürmiş ziyâ gün gibi câvid
Kamu mahfî umur ızhârı anda
Rümûzı kâyinâtuñ varı anda
Taşı (ser-) cümle peydâ merkez-i hâk
İçinde devrider bir bir nüh eflâk
Mufaşşal her bir iklimün sevâdı
Ne kim var küh u baħr ü deşt ü vâdî
Eğerçi anda istikbâle yok yol
Ve lîkin hâl (ü) mâziçün delîl ol

Cam-ı Cemşid'i ele geçiren Ferhat, Hakan, vezir ve askerle birlikte Sokrat'ı bulmak için yola düşer. Bunlar, bir akşam öyle bir ulu dağa erişirler ki, her yanı mağaralarla çevrilmiştir. Vadileri yırtıcı ejderha ile doludur. O sırada "Ayine-i cem"i hatırlayan Ferhat, hemen onu koynundan çıkarıp bakar. Böylece Sokrat'ın bulunduğu yeri öğrenir.

Hep birlikte gidip Hakimi bulurlar. Bunları iyi karşılayan Sokrat, Hakanla vezire birer hediye verip uzun ömürlü olacaklarını müjdeledikten sonra, delikanlı ile yalnız kalmak istediğini söyliyerek onları dışarı çıkarır. Ferhat'la yalnız kalınca :

Didi ey cān gözinüñ rüşenâsı
Maḥabbet ḳulzümünüñ aṣnâsı ¹⁴
Bunı bil ki cihān fānīdür elḥaḳ
Hemān bâkī durur ol Ḥayy-ı Mutlak
Ger olsa Nūḥ 'ömrince ḥayātuñ
Skender gibi ṭutsa dehri atuñ
O ḥikmetden budur sırr-ı İlahī ¹⁵
Ki ḳalbüñ olmaya dünyāda lâhī
İdüp Ḥaḳ ḳulluğın dün gün hemişe
Ḳılasın her nefes yādile pīşe ¹⁶
Çū maḥbūb-ı ḥaḳıķī ol durur ol
Mecāzī işlerin terk it anı bul
Ḳodı Ḥaḳ sende bir mir'āt-ı idrāk
Anı jengārdan itmek gerek pāk ¹⁷
Cihān naḳş-ı nigārından güzer ḳıl
O cān mir'ātına rüşen nazar ḳıl
Cemāl-i yarı anda gün gibi gör
O şem'a cānuñı pervāne veş ur
Bula çün dest-rest bu vaşla ümmīd
Zihī iḳbāl-i sermed baḥt-ı cāvīd
Bu meslek kim serā-ser derd ü ḡamdur
Ne deñlü ṭavrise iki ḳademdür
Biri ḳılmaḳdur öz kendüyi fānī
Biri mülk-i baḳādur cāvīdānī
Vücūduñ bezl ḳıldıñ Ḥaḳḳa irdüñ
Alup bu fānī bâkīye virdüñ

¹⁴ Ḳulzüm = büyük deniz.

¹⁵ Lāhī = oyun ve eğlence ile uğraşan.

¹⁶ Pīşe = iş, âdet.

¹⁷ Jengār = pas, kir.

Dilerseñ bu söze bürhân -ı 'ālî
 Okı cānile da' nefesüñ te'ālî¹⁸
 Bu müşkil kâruñ ammâ çāre-sāzı
 Degül 'ālemde illā 'ışk-bāzî
 Delili bu sebilüñ 'ışkdur bil
 Hidāyet isteriseñ 'ışka uyğul
 Ki bî'ışk ādemî efsürde- dildür
 Nice efsürde belki mürde-dildür
 Ol dil kim kaldı gam şāmında cāvîd
 Bulur mihrile cānı şubh-r ümmîd
 Maḥabbet şaykalı bāzār-ı gamdur¹⁹
 Maḥabbet şahne-i jengār-ı gamdur²⁰
 Fütüh ebvābına miftāḥ-ı Ḥaḳdur
 Sa'ādet beytine mışbāḥ-ı Ḥaḳdur²¹
 Eğerci şerḥ olunmaz cins ü faşlı
 İkiye münkasımdür lik aşlı
 'İyāndur her birinüñ süz u sāzı
 Adı 'ışk-ı ḥaḳikî vü mecāzî
 Şafaḳ gibi bu iki şem'-i dil-süz
 Birinüñ rüyı şeb birisünün rüz
 İkisi dahi ḳalbe kîmyādur
 Dil ü cān dīdesine tütüyādur
 Mecāzî 'ışkdur şem'-i münevver
 Ḥaḳikî 'ışkdur ḥurşîd-i enver
 Mecāzî 'ışk gerçi serserîdür
 Velî 'ışk-ı ḥaḳikî ma'berîdür²²
 İrüp evvel saña 'ışk-ı mecāzî
 Buliserdür tenüñ süz u güdāzî

¹⁸ Da' = öfke ile defetme.

¹⁹ Şaykal = cila, cilalayan.

²⁰ Şahne = subaşı.

²¹ Mışbāḥ = kandil.

²² Ma'ber = köprü.

Cihânı tutiser gün gibi çavûn²³
Ola efsâne dehre süz u sâzuñ

Sokrat Ferhat'a aşk yüzünden ününün cihanı tutacağını söyledikten sonra, tehlikelerden korunmak üzere bir dua öğretir. Çin'e vardığı zaman aynaya bakınca başına gelecekleri orada göreceğini, derdin böylece başlayıp, sonunda cihana şah, aşka kul olacağını söyler. Sözlerini bitirince gözlerini yumup ölür.

Ferhat Çin'e döndüğünde, hazineye girip aynanın bulunduğu samsandığı açar. Aynaya bakınca bir çol görür. Burası baştan başa gülistandır. Suyu kâfur, toprağı miskdir. Gülleri cana ateş saçmakta, bülbülleri şakırmaktadır. Bu çölde bir ulu dağ vardır. Etrafına biriken halk bu dağı yontmakta, kendine benzeyen biri de bunlara bakmaktadır. Bu sırada dağın tepesinden bir güzeller alayı belirir. Hiç birinin güzellikte eşi yoktur. Fakat :

Ol alay içre var bir şâh-ı şaf-der
Güneş gibi semendi şîr-peyker
Şacı tuğrası olmuş hüsne mağrûr
Yazılmış alına nûr'un 'âlâ nûr
Kaşı nûndan cebîn altında peydâ
Ye levh-ı ruhları üzre iki râ
İki çeşmi iki cellâd-ı hûn-rîz
Ki cân kaşdına çekmiş hancer-i tîz
İki nergis durur nâz uyhusında
Yaturlar mest olup yaz uyhusında
Gören kirpiklerin şaf şaf berâber
Şanur olmuş muqâbil iki leşker
Meğer kâfer gözidür bu müselmân
Tutarlar her yanadan tîğ-ı 'uryân
İki zülfi iki zünnâra beñzer²⁴
Ye muğlardur taparlar nâra beñzer²⁵

²³ Çav = ün, şöhret.

²⁴ Zünnâr = papasların bellerine bağladıkları kuşak.

²⁵ Muğ = ateşe tapan, mecusî.

Ye 'Abbâsî 'alemlerdür çizilmiş
 Ye Dāvūdî zırhlardur dizilmiş
 Ye ejderdür şaçar ağzından âteş
 Semenderdür ye âteş içre dem-keş
 Ruḥıdur pertev-i nūr-ı İlahî
 Ki idrāk idemez gözler kemâhî ²⁶
 Sa'âdet şubḥıdur mişbâḥ-ı Hâḳdur
 Letâfet bâğıdır gülden tabaḳdur
 Güneşdür kim fūrūğı 'âlem-efrûz ²⁷
 Ye bir bîdūd âteşdür. cîhân-sûz
 Hâḳâ didim ruḥı mir'ât-ı cāndur
 Sevād-ı çeşm-i ḥalk anda 'ıyāndur
 Eđer sıfr-ı dehānın idesin zām
 Biñ ol deñlu görürsin ḥüsnini hem
 Meğer kim elf-i ma'nîdür o bînî ²⁸
 Kõmiş mîzāna ḥüsnî nāzenîni
 Ye engüşt-i Muḥammeddür muḥaḳḳaḳ ²⁹
 Kim itmiş ḳurşa-i bedr-i iki şaḳ ³⁰
 Ye elmāsı çekilmiş tiğdur kim
 Ruḥı elmāsını ḳılmış iki nîm
 Lebi cān dürcidür kim içi pürdür ³¹
 Lebā-leb şehd ü ḳand ü gevher ü dūr ³²
 Ye şebnemle pür olmuş goncedur ol
 Nice vaşf eylesem yüz ancadur ol
 Dehānı noḳḳadur var ise mevhūm
 Ye ḥāl-i ḥüsndür ser-ḥayle merḳūm
 Eğerçi bînişāndür ol mu'ammā
 Çıkar fetḥ olsa lîkin yüz biñ esmā

²⁶ Kemâhî = olduğu gibi.

²⁷ Fūrūğ = parlaklık.

²⁸ Bînî = burun.

²⁹ Engüşt = parmak.

³⁰ Ḳurşa = yuvarlak nesne.

³¹ Dürc = kutu, hokka.

³² Şehd = bal; kand = şeker.

Dili hancer durur yalın güherden
Ye yâkûtî cevârişdür şekerden ³³

Zenaḥdânı ki Bâbil'den nişândur
Göñül mürğına sîmîn âşyândur

Ye zezem çâhıdur yâ cübb-i Ken'ân ³⁴
Ye diller Yūsufiçün oldı zındân

Boyu cân gül-şeninüñ tâze servi
Şacı dil bâğınuñ ra'nâ tezervi

Anuñ bâlâ, degül adı belâdur
Diyâr-ı ḥatt-ı ḥüsne istivâdur ³⁵

Kıyametdür hele kâmet degüldür
Aña kemdür diyen âfet degüldür

İki bázuları billûra beñzer
Ḥaṭâsın boynuma şal nûra beñzer

Ḥarîr içre iki deste semendür
Nihâl-i gül ye şâh-ı nesterendür

Nihâl-i nârvendür yaza irmiş ³⁶
Ucında on kalem taze irmiş ³⁷

Kalemler uçları rengîn çiçekler
Zihî sun'-ı Ḥudâ Allahü ekber

Hakan, aynada Şirin'in resmini görüp rahatı kaçan Ferhat'ı, hekimlerin tavsiyesiyle yer ve hava değiştirmek üzere adalara götürmeye karar verir. Gemiler hazırlanır, yola çıkılır; bir müddet sonra denizde müthiş bir fırtına kopar :

İrüp nâgeh kazâ-i âsmânî
Zuhûr eyler belâ-i nâgehânî

Çıkar bād-ı muḥâlif dehşet-engiz
Deñiz oynar dibinden kaynayup tîz

³³ Cevâriş = hazmı kolaylaştıran bir ilâç.

³⁴ Cübb-i Ken'ân = Kardeşlerinin Yusuf Peygamber'i içine attıkları koyu.

³⁵ Istivâ = iki şeyin birbirine denk olması.

³⁶ Nârven = karaağaç.

³⁷ Mısrada vezin yok.

Seğirdim şaluben şarşar cihāna ³⁸
 Urur raḥş-ı muḥīta tāziyāne
 Gemi ehli görür bād-ı ḥaṭar-nāk
 Kılurlar cübbeler yelken gibi çāk
 Kürek gibi tutup eller du'āya
 Sütün vār açdılar başlar Ḥudāya
 Görürler aşşı itmez fikr-i tedbīr
 Olurlar çārmīḥ-i emr-i taḳdīr
 Dümen gibi bıragup kārı elden
 Kālur lengerleyin cümle 'amelden
 Çekerler Ḥān'a bir ser-beste zevraḳ ³⁹
 Ki seyrinde ḥacīl çarḫ-ı mu'allak
 Ki ya'nī olmadın tūfān ziyāde
 Binüp ol raḥşa Şāh u Şāh-zāde
 Gehī gavvāş gāh olur şināver
 Selāmet sāhilin bulup çıkalar
 Şeh idince tedārük irdi bir mevc
 Ayırdı cöngi zevraḳdan tutup eve ⁴⁰
 Ata cöng içre ḳaldı eyleyüp vāy
 Oḡul zevraḳda oldı baḫr-peymāy

 Esüp yiller belā deryāsı taşdı
 Tedārük ḳalmayup şu başdan aşdı
 Olup her bir yana bir keştī perrān ⁴¹
 İçinde ḳaldı ehli deng ü ḫayrān
 Kimine irişüp bir taḫta-pāre
 Çıkarđı mevc-i deryā bir kenāra
 Kiminüñ zevraḳın bu baḫr-ı pürçüş
 Alup girdāba şaldı zār u medhüş

³⁸ Seğirdim salmak = akın etmek.

³⁹ Zevraḳ = kayık, küçük gemi.

⁴⁰ Cöng = büyük gemi.

⁴¹ Keştī = gemi; perran = uçan.

Ve likin bād-ı şarşar cöng-i Hân'ı
Eğerçi şarsup itdi çok ziyânı

Sürüp âhır selâmet birle yine
Bırakdı sâhil-i iklim-i Çîn'e
.....

O zevrak kim ana binmişdi Ferhâd
Sürüp emvâc önince çarh-ı bîdâd

Gezerken bahır içinde k'âhır-ı kâr
İrüp bir bād urup kıldı nigün-sâr⁴²

Olup ğarka muhîṭ-ı bikerâna⁴³
Kıalup bir tahta ol bîhân ü mâna
.....

Bu hâlet birle emvâc anı aldı
Sürüp dün gün Yemen'den yana şaldı

Yemen'e çıkan Ferhat, orada Şapur'la tanışır; ona aynada gördüklerini anlatır. Şapur, o yerin Ermen olduğunu söyleyince, Ferhat Şapur ile yola düşüp Ermen'e varır. Orada büyük bir dağı delmeye uğraşan bir sürü adam görür. Onlara acıyarak yardım eder. İşi o kadar hızlandırır, o derece hüner gösterir ki, herkes şaşakalır. Bunu haber alan Mihin Banu ile Şirin de Ferhat'ı görmeye gelirler. Ferhat Şirin'in yüzüne bakınca, aynada gördüğü güzel kadın olduğunu anlayarak hemen kendinden geçer.

Ferhat ile Şirin böylece tanışmış olurlar. Ferhat Şirin'in aşkıyle gece gündüz çalışarak dağı deler. İşler bitince Mihin Banu ile Şirin atlarına binip Ferhat'ın başarısını görmeye giderler. Bir aralık Şirin'in bindiği atın ayağı sürçer. Atın binicisiyle birlikte yuvarlanacağını gören Ferhat, hemen koşup atı kucaklar. Binicisiyle birlikte yukarı kaldırarak Şirin'i ölümden kurtarır. Mihin Banu, sarayında Ferhat'a bir ziyafet çeker.

Kuzı vü kebk ü tihûlar kıavurma⁴⁶

Dücâc ü batt u âhûlar çevirme⁴⁷

⁴² Nigün-sâr = baş aşağı.

⁴³ Bikerân = sonsuz.

⁴⁴ Simâṭ = sofraya dizilmiş yemekler.

⁴⁵ Bısâṭ = döşek.

⁴⁶ Kebk = keklik; tihû = çil kuşu.

⁴⁷ Dücâc (dücâce) = tavuk; batt = kaz.

Hamelle sevr biryân mihr ü meh nân ⁴⁸
 Felekler sebzesi üstinde tarhân
 Pilavuñ şofra şahanında kılalı
 Kurulmuş hayme-i gerdün mişâli
 Tutan bādām veş göz zerdesine
 Harâretten yaqar gün gibi sîne
 Muhit-i revgan içre mâkiyânı ⁴⁹
 Şalup deryâya ördek gibi cânı
 Hayâlât-ı kaşayır 'aqla sığmaz
 Dil ile o letâyır nakle sığmaz
 Piyâz içinde mâhiler hayâli ⁵⁰
 Keenne's-şemse fi'l-cevfi'l-hilâli ⁵¹
 Leb-i şirini añma gülâcuñ ⁵²
 Ki 'ıtrı sır ider cânuñ yüz açuñ ⁵³
 Ne diyem güy-ı me'müniyyeden şerh ⁵⁴
 Beyân çevganın eyler fikr-i bîtarh
 Dilini revgan-ı bādām idüp müm
 Şeker pâlûdelerdür peyk-i hulküm
 Tolup pisteyle hōş senbüse-i ter ⁵⁸
 Leb-i dilber gibi pürşehd ü şekker
 Uran peşmine helvâsına dişi ⁵⁵
 Yolarlar dest-i hayret birle rişi ⁵⁷
 İdüp zelbiyyeler hōş şemseler zeyn ⁵⁸
 Görüp lüzîneler kılmış güher zeyn ⁵⁹

⁴⁸ Hamel = kuzu; sevr = öküz; biryân = kebab.

⁴⁹ Mâkiyân = tavuk.

⁵⁰ Mâhî = balık.

⁵¹ Keenne's-şemse fi'l-hilâli = aya ait yerdeki güneş gibi.

⁵² Gülâc = tatlı yufkası.

⁵³ Sır = tok.

⁵⁴ Me'müniyye = bir çeşit yemek olacak.

⁵⁵ Piste = fıstık; Senbüse = bir çeşit yemek olacak.

⁵⁶ Peşmine helvası = bir çeşit helva.

⁵⁷ Riş = sakal.

⁵⁸ Zerbiyye = bu da bir çeşit yemek olacak.

⁵⁹ Lüzîne = bu da bir çeşit yemek olacak.

‘Alâdin ü şabunî vü kâhî ⁶⁰
 Hâcîl itmiş nücüm ü mihr ü mâhı
 Mürebbâlar kimi şemsî vü nârî ⁶¹
 Na‘îm-i ‘adn gibi yok şümârı
 Elin nakşeylemiş parmak çörekler
 Turur keffin yumup şeker börekler
 Hōş-âb ü sîb ü pîh envâ‘-ı menkû‘ ⁶²
 Kimi şîrîn kimi turşî vü maṭbû‘
 Şekerler kelle iken cân eritmiş
 ‘Aseller bu yola ‘ömrin çürütmiş ⁶³
 Fevâkih şınfı hōd olmazdı ma‘dūd ⁶⁴
 Enâr ü harbüze engür u armud ⁶⁵
 Kılup incirler bîdūd helvâ
 Firāvân her taraf pür menn ü selvâ ⁶⁶
 Muhaşşal cümle tertîbîle kondı
 Şala olundı b’ismi’llah dindi

 Muğannîler olup bu bezme dem-sâz
 Nevâdan itdiler şehnâza pervâz
 Tutup râh-ı hicâz ü ısfahânı
 Muḥayyer itdiler pîr ü cevânı
 Şarâb-ı ergavânî eyleyüp nûş
 Şadâ-yı ergânûnı kıldılar gûş
 Semen-ber yâsemen-ten serv-ḳadler
 Şeker-güftâr gül-ruḥ lâle-ḳadler

⁶⁰ ‘Alâdin, kâhî = bir çeşit yemek olacak; Şabunî = bir çeşit nişasta helvası (vezin yok).

⁶¹ Murabbâ = meyve tathısı.

⁶² Sîb = elma; pîh = içyağı; menkû‘ = kaynar suda haşlanmış bitkinin suyu.

⁶³ ‘Asel = bal.

⁶⁴ Fevâkih = yemişler.

⁶⁵ Enâr = nar; harbüze = kavun, karpuz; engür = üzüm.

⁶⁶ Menn = kudret helvası; selva = . Beni İsrâile gönderilen bildiricna benzeyen kuş.

Şeh-i hübân virüp anlara destür
 Bu cennet bezme hâzırladı ol hür
 Dağı on nev-cevân ü hem perî-rû
 Kâmunuñ çeşmi fettân zülfi câzû
 Biri 'ilm-i nücümüñ züfününü
 Biri fenn-i hesâbuñ reh-nümünü
 Tevârih içre biri kâmil üstâd
 Mu'ammâda çıkarmış birisi ad
 Birisi seyr-i edvâr içre rakqâş
 Birisi baħr-ı eş'âr içre ğavvâş
 Birinüñ şivesi 'ilm-i haqâyık
 Belâgatda biri şahib-deqâyık
 Biri satranç-bâz-ı (nerd) nat'-ı eflâk⁶⁷
 Biri nerrâd-ı naqş-ı tahta-i hâk⁶⁸
 Dil-ârâ vü dil-ârâm ü dil-âsâ
 Semen-büy (u) semen-rüy u semen-sâ
 Perî-zâd ü perî-çihir ü perî -veş
 Melek-simâ zihî on sim-i dil-keş
 İdüp Banu kemâl ü fazl ızhâr
 Ma'ârif perdesinden açdı didâr
 O mehlerden yana itdi işâret
 Bedidâr oldu yüz dil-keş 'ibâret
 Gelüp fenninde her şüh-ı sühan-ver
 Sü'al-i şübheler 'arz itdi yer yer
 Sözin çün anlaruñ güş itdi Ferhâd
 Serâ-ser kıldı unutmuşların yâd
 İdüp luţf u kerâmetle hitâbı
 Virüp her bir sü'ale yüz cevâbı

Ferhat'ın değerini anlayan Banu onu taht üzerine oturtmak ister,
 Ferhat özür diler :

⁶⁷ Mısradaki "nerd" kelimesi fazla; nat' = satranç bezi.

⁶⁸ Nerrâd = Tavla oynamakta usta.

Cũ Banu gördi Ferhād'uñ ibāsın ⁶⁹
 Gözetdi lācerem anuñ rızāsın ⁷⁰
 Buyurdi ƙaldurup taht-ı muraşşa^ç
 Yir üzre şaldılar ferş-i mülemma^ç
 Oturdi ol bısāt üstine Banu
 Olup Ferhād ile zānū bezānū
 Aña kendü elinden içürüp cām
 Perişān hātırma virdi ārām
 Dil-i Ferhād olup ol cāmdan germ
 Bu şi'ri okudı mestāne bīşerm

Şirin dışarıdan meclis seyretmektedir. Ferhat'ın şiirini işidince daha fazla sabredemez, içeriye girer :

Elif ƙaddini itdi luţf ile lām
 Gelüp Banu öñinde ƙıldı ārām
 İdüp Ferhād'a cāndan merhabāyı
 Elinden şundi o cām-ı şafāyı
 Didi ey bülbül-i bāğ-ı ma'ānī
 Dilüñ esrār-ı ğaybuñ tercemānı
 Demüñdür cāna enfās-ı Mesihā
 Sözüñ Rūhu'l-ƙuds yā sırr-ı evhā ⁷¹
 Murādum bu durur kim eyleyüp cüş
 Alup bu cāmı bir dem idesin nüş
 İdüp gül gibi o hikmet sözün güş
 Ƙılavuz biz daħi bülbülleyin cüş
 Baş urdı ayāğı aldı elinden ⁷²
 Senā gevherlerin şaçdı dilinden
 O yāƙūt-ı revānı itmedin nüş
 Derünımdan bu terci^ç eyledi cüş

⁶⁹ Ibā = kabul etmemek.

⁷⁰ Lācerum = şüphesiz.

⁷¹ Rūhu'l-ƙuds = Cebrail; evhā = Tanrı'nın Cebrail aracılıyla Peygamber'e "vahy" ettikleri.

⁷² Ayāğ = kadeh.

Ferhat :

Yâ Rab bu ne cām-ı pürşafâdur
Kim âyîne-i Hudâ-nümâdur

matla'lı tecî'i okur.

Dokuz bent süren bu terci'in her bentin terci'i hanesi şudur :

Ey gūşe begūşe isteyen var
Cân dîdesin aç senüñledür yâr

* * *

Şirin'in güzelliğini işiten Husrev-i Perviz Mihin Banu'ya bir mektup göndererek Şirin'i ister. Mihin Banu Şirin'in özürlü olduğunu söyleyerek gelen elçi ile Husrev'e şu haberi gönderir :

Budur söz hâşılı kim o kamer-çihir
Ki şalmış dehr içine pertev-i mihr
Budur ol turfa rāz u sırr-ı dil-sūz
O ahter kim ruhidur 'ālem-efrūz
Hudâ dürcine bir kufi eylemiş derc ⁷³
Ki feth olmaz cihānı eyleseñ harc
Eğerçi pürhünerdür mäh-rūdur
Ne 'avretdür ne erdür 'aybı budur
Bu yüzden anlayup fikr-i nihādın
Yanında kimse yād itmez er adın

Husrev ordusuyla Ermen üzerine yürür. Mihin Banu kalaye kaparak savunmaya geçer. Ferhat savaşı yöneterek kahramanlıklar gösterir. Âciz kalan Husrev, sonunda hile ile Ferhat'ı yakalatır. Onu bayıltıp ellerini bağlayarak Husrev'e götürürler. Ferhat gözlerini açıp da kendini zincirle bağlı, karşısında da taht üzerinde kurulmuş Husrev'i görünce, gülerek başını sallar. Husrev ile Ferhat şöylece konuşurlar. Husrev :

Dedi kandesin ey mecnūn-ı güm-rāh
Didi mecnūna her yerdür vaţan-gāh
Didi bu tutduğūñ rāhı eytgil
Didi mecnūna yol şorar mı 'ākil

⁷³ Dürc = cevahiz kutusu; kufi = kilit.

Didi saña nedür 'âlemde pîşe ⁷⁴
 Didi 'ışk içre bîhüdlük hemîşe
 Didi bu işden uñmaz kesb-i rûzî ⁷⁵
 Didi kesb olsa besdür 'ışk sūzı
 Didi 'ışk âteşinden di fesâne
 Didi gelmez anuñ sözi beyāna
 Didi yok mıdur o sözüñ nişanı
 Didi fehmi eyler ol kim yakdı cānı
 Didi ol sözi cāndan eyle ma'lūm
 Didi andan olur cāh ehli maħrūm
 Didi kanden berüsin 'ıška hem-dest
 Didi ten bulmadın cān ile peyvest ⁷⁶
 Didi 'arz it nedür cānānuña ad
 Didi kim gayret itdürmez anı yād
 Didi kimdür saña mürşid bu rāha
 Didi mürşid gerekmez nūr-ı māha
 Didi bu yolda hāşıldur cüdālık
 Didi sen Hakk'a itme kethudālık
 Didi 'ışk ehlinüñ nedür hayātı
 Didi vaşl içre cānān iltifātı
 Didi eyler misin vaşlı hevāsın
 Didi kim istemez devlet hümāsın
 Didi yokdur bu sevdādan saña sūd ⁷⁷
 Didi 'ışkuñ zebānıdur baña sūd
 Didi maqşūd-ı cānuñdan beyān it
 Didi bu sözde maqşūduñ 'ıyān it
 Didi kim söyle la'linden nişāne
 Didi kim hem-dem olur rāz-ı cāna

⁷⁴ Pîşe = sanat, âdet, iş.

⁷⁵ Uñmaz = iyi olmaz; ruzi = kısmet.

⁷⁶ Peyvest = bitişme.

⁷⁷ Sūd = fayda.

Didi cânuñ alursa la'li yadı
 Didi kim gön'lümüñ oldur muradı
 Didi al genc-i bihad ço hevāyı
 Didi kim hāke şatar kimyāyı
 Didi uyhuda 'arz itseydi kāmēt
 Didi uyanmayaydum tā kıyāmet
 Didi bu 'ışk terki hūbrağdur
 Didi bu şive 'āşıkdan yırağdur
 Didi āhır raķibūñden hazer kıl
 Didi şir eylemez sekdeñ hāzer bil
 Didi olmaz gedālar loğması cerb ⁷⁸
 Didi bir loğma için itmegil harb
 Didi o loğmadan taş yok dişüne
 Didi sen pendüñi virgil başuña
 Didi o loğmadur gāyetde acı
 Didi ben hōş şirīn gülācı ⁷⁹
 Didi şehlerle olma şirket-endiş
 Didi 'ışk içre birdür şāh derviş
 Didi başuña yağar tır ü şemşir
 Didi bārāndan olur teşneler sīr
 Didi cismüñ kılurum pāre pāre ⁸⁰
 Didi kimdür olan anı şümāre ⁸¹
 Didi hükmeylem saña siyāset
 Didi 'āşıklar içre zī siyādet ⁸²
 Ne kim şordısa Perviz-i yegāne
 Cevābın virdi bir bir 'āşıkāne
 Muhaşşal Şeh görüp andan bu hāli
 Daği güftāra kalmadı mecāli

⁷⁸ Cerb = yağlı, semiz.

⁷⁹ Gülāc = güllaç dedeğimiz tath.

⁸⁰ Bu mısrada, şimdiki zamanın birinci, şahsı "kılurum" olarak tesbit edilmiş.

⁸¹ Şumār = saymak.

⁸² Siyādet = ululuk.

Kurudı tende kanı gayretinden
Tutuşdı cism ü cânı hayretinden

Öfkelenen Husrev, Ferhat'ın asılmasını emreder. Onu darağacına gönderdikten sonra birdenbire üstüne fenalık gelir. Bunu uğursuzluk sayıp ürken Husrev, vezirin verdiği salıkla, Ferhat'ı sarp bir dağın tepesindeki bir kalaya hapsedtirir. Fakat bu kez de Ferhat'ı ortadan kaldırmak için bir hile düşünür; bu maksatla bir kocakarı bulunur.

Cihân-girdâr ü Zâl-i sâl-ğurde
Kem şer işde zinde göñli mürde
Yüzinüñ çini naķş-ı haţţ-ı telbîs⁸³
Sözinden ders alur biñ dîv (ü) İblis
Füsün ü sihr ilinüñ züfününü
İhânet kişverinüñ pürfüsünü
Virür itdürmege 'âlem zinasın
Ataya kızın oğlına anasın
Göreydi Delletü'l-muhtâle anı⁸⁴
Kılurdu dâyize yâ hâle anı⁸⁵
Kılursa ger cüdâlıkdan beyânı
Ayırur birbirinden farkadânı⁸⁶
Kaçan bir mürdeyiçün şağsa şağü⁸⁷
Yağar ef'ileyin ağzından ağı⁸⁸
Gözünüñ sürmesidür nîl-i mâtem
Kınası ellerinüñ hün-ı 'âlem
Yürür zıkr-i Hâk ile yana yana
Elinde sübha adı Hâcı Ana

Mihin Banu'un Husrev ile anlaştığı, Husrev'in kaleye girdiği, Şirin'in Husrev'le seviştiği Ferhat'a söylenir. Bu kara haberi alan Ferhat, yanıp yakıldıktan sonra düşüp ölür. Sonunda kale Husrev'in

⁸³ Çin = buruşuk; telbis = doğru görünüp aldatmak.

⁸⁴ Delletü'l-nuhtâle = vaktiyle Mısır'da kargaşalık çıkararak hilekârlık eden kadın.

⁸⁵ Dâyize = teyze; hâle = hala.

⁸⁶ Farkadân = kuzey kutba yakın iki yıldız.

⁸⁷ Şağü = şaganak = ölü için bağırıp ağlamak.

⁸⁸ Ef'î = yılan; ağı = zehir.

eline geçer. Husrev Şirin'e kavuşmak isterken, oğlu Şiru'ye tarafından öldürülür. Şirin Ferhat'ın ölüsü üzerine kapanarak can verir.

Ferhat'ın durumu Çin'de duyulur. Behram, Hakan'ın ordusuyla Ferhat'ı kurtarmak üzere Ermen'e gelir. Ferhat'ın acıklı ölümünü, Husrev'in oğlu Şiruye tarafından öldürüldüğünü, Şirin'in Ferhat'ın ölüsü üzerine kapanarak can verdiğini işitince zehir yutmuşa döner. Şapur'ı Şiruye'ye göndererek, Perviz'in Ermen'de yaptığı zararın ödenmesini ister. Şiruye korkusundan hemen hazinelerini açarak zararları öder. Kabirden Husrev'in leşini çıkararak ateşe atıp külünü savururlar. Behram Şapur'ı Ermen'e vali yapar. Sonra memleketten getirdiği orduya ihsanlarda bulunarak Haka'n'a şu haberi gönderir:

Baňa oldı işâret şöyle zâhir
 Ki olam bu türbe üstinde mücâvir
 Sorarsa Hâzret-i Hân eylen i'lâm
 Ki buldı birbirin Ferhâd Behrâm
 Gedâhıkdur çü gördi pâdişâhlık
 Qabûl itdi bu yolda hâk-râhlık
 Getür sâkî baňa câm-ı fenâ vir
 Arasın kesme çekdükçe yine vir

Behram, "saltanat tacı"nı bırakıp külah-ı fakr giyerek köşeye çekilmek ister. Fakat bu "mürşid" siz olmaz. Bir "deyr" içinde oturan rahib Şem'un'a giderek :

Gedâyem Şâh'dan ummîde geldüm
 Şihâbem dergeh-i hürşide geldüm
 Murâdum cân ile hâk-ı der olmak
 Qabûlüñ kîmyâsından zer almak
 Velî bu dem kavî-ter iztirâbum
 Herâş-ı baħrdandur k'oldı h'vâbum
 Eđer 'âvnuñdan olmasam meded-yâb
 Beni ğarkâb eyler ğuşsa-i h'vâb

der. Şem'un Behram'ı dinledikten sonra ona uykunun çeşitlerini tasavvuf açısından anlatır (şair burada Kuran'dan âyetleri başlık yaparak bunları açıklıyor. Yedi sayfaya tutan bu açıklamalardan sonra hikâyeyi şu beyitlerle bitiriyor :

Tamâm ol dem ‘ıyân olur bu esrâr
Tecellî birle cânuñ ola envâr

Saña tâ Zât-ı Hâk idüp tecellî
Bu sözlerden bula cânuñ tesellî

Getür sâkî şarâb-ı pürşafâyı
Şafâ ehlinde kıl cāndan şalayı

Ƙılup o cām ile Ƙalbi mücellâ
İdem tâ çihre-i rûhı muhallâ

Şair, hikâyeyi tamamladıktan sonra 21 beyitlik bir “hatime” ile eserine son veriyor. Bu bölüm şu beyitlerle başlıyor :

Bihamdi’llah bu şîrîn fesâne
‘Alârağmi’z-zamân geldi beyâna

Dil ü cân ile yıllar çekmeyüp renc
Sehl müddetde hâşıl oldu bu genc

Onaltı aya irdi sâl-i ‘ömri
Ƙara günler geçürdi hâl-i ‘ömri

Şu beyitlerle sona eriyor :

Ƙadeh şun sâkıyâ söz âhır oldu
Cihân bezmi ‘alâlâ ile tıldı

Olup cân ol Ƙadehden deng (ü) medhüş
Yatam tâ haşre dek ser-mest ü hāmüş

Örnek olarak aldığımız bazı parçalardan da anlaşıldığı gibi, Lâmi’î Nevaî’nin eserini olay bakımından olduğu gibi izlemekle birlikte, onu yeni baştan kaleme almış, kendi düşüncelerini de eklemiştir.

Olay bakımından yaptığı başlıca değiştirme ve eklemeler de şunlardır :

a) Mihin Banu’nun Ferhat’a çektiği ziyafette, meclisi dışarıdan seyretmekte olan Şirin, Ferhat’ın söylediği yanık gazeli işidince daha fazla dayanamayıp içeri girer. Ferhata elindeki kadehi sunarak aşkına içmesini söyler. Ferhat eline aldığı kadehi kaldırarak terci’-i bend’i okur.

Nevaî’de, Lamiî’nin eserinde bulunan çeşitli yemeklerle dolu liste yoktur. Ferhat’tan kötülük gelmeyeceğini anlayan Mihin Banu, dışarıdaki Şirin’i çağırarak yanına oturtur. Ferhat’la birlikte içmelerine

müsade eder. Her iki sevdalı kendilerini kaybedinceye kadar içerler, sonra sızıp yere yuvarlanırlar. Nevaî'de terci'-i bent yoktur.

b) Husrev, Ferhat'ın asılmasını emredip onu dar ağacına gönderdikten sonra, birdenbire baygınlık geçirir. Bunun uğursuzluktan ürken Husrev, vezirin tavsiyesiyle Ferhat'ı astırmaktan vaz geçerek habse attırır. Nevaî'de Husrev, halkın kaynaşması üzerine Ferhat'ı astırmaktan vazgeçer.

c) Para ile tutulmuş bir kocakarı, Mihin Banu'un Husrev'le anlaştığını, Husrev'in kal'aya girdiğini, Şirin'in Husrev'le seviştiğini Ferhat'a söyler. Bunu duyan Ferhat yanıp yakıldıktan sonra yere düşüp ölür.

Nevaî'de Şirin'in kendini öldürdüğü Ferhat'a söylenir.

ç) Ferhat'ı kurtarmak üzere askerleriyle gelen Behram'ın kim olduğu Lamiî'de iyice açıklanmamıştır. Fakat Lamiî'nin vezir Mülk-ara'nın öldüğünü söylediğine ve Behram'ı kuvvetli bir kahraman olarak gösterdiğine göre, Behram'ın Mülk-ara yerine vezir olduğu anlaşılıyor. Nevaî'de Behram vezirinin oğlu ve Ferhat'ın süt kardeşidir.

d) Behram Ermen'e gelince, Şapur'ı Şiruye'ye göndererek, Husrev'in yaptığı zararın ödenmesini ister.

Nevaî'de Behram Şiruye'yi de huzuruna çağırır. Şiruye başına geleceği anladığı için Behram'ın yanına gitmekten korkar ve Husrev'in yaptığı zararları ödeyerek Behram'ın müsadesiyle Medea-yin'e döner.

e) Behram Şapur'u Ermen'e vali yapar. Nevaî'de Behram, Mihin Banu'nun ailesinden saltanata lâıyk olan birini seçerek padişah yapar.

f) Eserin sonunda Behram dünya nimetlerinden vazgeçerek Rahip Şemun'a mürit olur. Ona uykuda gördüğü düşü anlatır. Şem'un düşü uzun uzun yorumlar. Eser böylece sona lerer.

Nevaî'de Behram Ferhat'ın kabrine gider. Şapurla birlikte ona "mücvir" olur.

Lamiî'nin mesnevîsini, ayrıntıları atarak ana çizgileriyle özetlemiş olduk. Daha geniş bilgi edinmek için Nevaî'nin eseriyle karşılaştırmak gerekir.